

حمایت های مالیاتی از کمک های خیریه به منظور ایجاد نوعی بیمه اجتماعی صادق بختیاری^۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۰/۶/۱۳ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۰/۱۰/۲۸

چکیده

موضوع پژوهش حاضر بررسی نقش حمایت های مالیاتی در ایجاد انگیزه برای اعطای کمک های خیریه و برقراری نوعی تأمین اجتماعی سازگار با مبانی اسلامی است. هدف تحقیق، نحوه حمایت مالیاتی برای ایجاد بیمه های اجتماعی تکافلی و هم چنین مطالعه و بررسی سابقه این نوع بیمه در کشورهای اسلامی است. این مطالعه پس از نگاهی اجمالی به وضعیت کمک های خیریه و نحوه حمایت های مالیاتی در برخی از کشورهای غربی و تعدادی از کشورهای اسلامی، مبانی نظری اقتصاد بیمه و مالیات را مورد مطالعه قرار داده و با توجه به تجارب موفق بیمه های تکافلی، نتیجه گرفته است که بیمه های اسلامی تکافلی می توانند بعنوان الگوی مکمل بیمه های متعارف در تأمین اجتماعی بویژه برای اقشار آسیب پذیر نقش مؤثر داشته باشند و در پایان، بمنظور ایجاد و تشویق این نوع بیمه، راهکارهای حمایتی مالیاتی پیشنهاد شده است.

واژه های کلیدی: حمایت های مالیاتی، بیمه های اجتماعی تکافلی، اقشار آسیب پذیر

۱ - استاد اقتصاد دانشگاه اصفهان

۱- مقدمه

کمک به هم‌نوع یکی از خصوصیات فطری انسانها در تمام ادوار تاریخ است که در عموم ادیان و مذاهب کم و بیش وجود داشته است. در تعالیم اسلامی بنی آدم اعضاء یک پیکر دانسته شده و احسان و نیکوکاری بخش مهمی از فرهنگ دینی و ملی مردم کشور را تشکیل می‌دهد.

در ادبیات اقتصادی نیز همواره این سؤال مطرح است که یک انسان با رفتار عقلانی مورد نظر در اقتصاد متعارف تحت تأثیر چه انگیزه‌ای بخشی از درآمد خود را در اختیار فرد یا نهاد دیگری قرار می‌دهد که هیچ‌گونه منفعت مادی از آن برایش متصور نیست. چگونگی تحلیل این سؤال توسط اقتصاددانان متفاوت است. یک نحوه تحلیل آنست که منافع عمومی حاصل از این اقدام خیر مستقیماً در تابع مطلوبیت عامل اقتصادی وارد می‌شود. در این وضعیت امور خیر یا خیرات^۱ یک کالای عمومی است که بطور خصوصی تهیه می‌شود^۲. این رویکرد توسط وار (۱۹۸۲)^۳ و رابرتز (۱۹۸۴)^۴ و دیگران مورد استفاده قرار گرفته است. اینان ادعا می‌کنند که اگر خیرات یک کالای عمومی محض در نظر گرفته شود، از منظر تئوری اقتصاد، می‌توان انتظار داشت که کمک‌های دولتی به نهادهای خیریه بطور کامل جایگزین کارهای خیریه بخش خصوصی شود و یا عبارت دیگر صرف منابع دولتی در این زمینه موجب ناکارایی منابع خواهد شد. برگستورم، بلوم و واریان (۱۹۸۶)^۵ و اندریونی (۱۹۸۸)^۶ این مدل را بیشتر بسط داده و نتیجه گرفته‌اند که در اقتصادهای بزرگ تنها بخش کوچکی از خیریه‌ها به کالاهای عمومی اختصاص داده می‌شوند.

در این مقاله نشان داده می‌شود که مطلب اخیر با واقعیات آماری خود کشورهای غربی نیز سازگاری ندارد به هر حال ساختار این مقاله از سه بخش تشکیل یافته است. بخش اول به توضیح و تشریح کمک‌های خیریه، مؤسسات و نهادهای خیریه و انواع حمایت‌های مالیاتی می‌پردازد. در بخش دوم مبانی نظری اقتصاد بیمه و مالیات را مورد مطالعه قرار می‌گیرد. بخش سوم به توضیح و تشریح بیمه-های تکافلی می‌پردازد و بخش پایانی مقاله به جمع‌بندی و ارائه پیشنهادات اختصاص خواهد داشت.

1 - Charity

2 - Privately Provided Public Goods

3 - Warr (1982)

4 - Roberts (1984)

5 - Bergestorm, Blume and Varian (1986)

6 - Andreoni (1988)

۲- کمک های خیریه، مؤسسات خیریه و حمایت های مالیاتی

۲-۱- نگاهی به کمک های خیریه در سطح جهانی

ایالات متحده امریکا از جمله کشورهایی است که بیشترین کمک خیریه سرانه در آن پرداخت می شود و گزارش آن نیز همه ساله انتشار می یابد. بر اساس آخرین گزارش منتشره، سهم مصارف مختلف از حدود ۲۹۱ میلیارد دلار کمک های خیریه امریکا در سال ۲۰۱۰ را می توان در جدول شماره ۱ ملاحظه نمود.

بطوری که ملاحظه می شود تنها درصد اندکی از کمک های خیریه مستقیماً به افراد داده شده (تنها ۲ درصد)، در حالی که ۹۸ درصد این کمک ها به صورت غیرمستقیم و عموماً از طریق نهادهای دست اندرکار پرداخت شده است. بنابراین بنظر می رسد یکی از راه های تشویق و ترغیب کمک های خیریه، ایجاد و تقویت مؤسسات خیریه واقعی، سازمانهای غیر دولتی مردم نهاد، انجمن های غیرانتفاعی عام- المنفعه و نهادهای مردمی است که بتوانند اعتماد کمک کنندگان را جلب نموده و اطمینان یابند که کمک های آنان مورد سوء استفاده قرار نخواهد گرفت.

جدول (۱) - توزیع کمک های خیریه در امریکا بر اساس گیرنده کمک در سال ۲۰۱۰

ردیف	مصارف خیریه	مبلغ به میلیارد دلار	درصد
۱	مذهب	۱۰۰/۶۳	۳۵
۲	آموزش	۴۱/۶۷	۱۴
۳	خدمات انسانی	۲۶/۴۹	۹
۴	بهداشت	۲۲/۸۳	۸
۵	منافع عمومی جامعه	۲۴/۲۴	۸
۶	فرهنگ و ادبیات	۱۳/۲۸	۵
۷	موضوعات بین المللی	۱۵/۷۷	۵
۸	محیط زیست	۶/۶۶	۲
۹	بنیادها	۳۳	۱۱
۱۰	افراد	۴/۲	۲
۱۱	نامعین	۲/۱۲	۱
۱۲	جمع	۲۹۰/۸۹	۱۰۰

منبع: Giving USA 2010، گزارش سالانه کمک های خیریه آمریکا در سال ۲۰۱۰، ص ۴.

ویلسون (۲۰۰۲) علل کمک‌کنندگان امریکایی به مؤسسات و نهادهای خیریه را مورد بررسی قرار داده است. بر اساس تحقیق مذکور، از جمله عوامل مؤثر در اعطای کمک‌های خیریه، سه عامل ذیل از اهمیت بیشتری برخوردار بوده اند.

الف- کمک به دیگران (۴۵.۷ درصد)؛

ب- کمک و حمایت از یک سازمان خاص (۱۵.۵ درصد)؛ و

ج- احساس یک تعهد اخلاقی (۱۳.۴ درصد).

از جمله نهادهای دیگری که در رابطه با کمک‌های خیریه گزارش سالانه منتشر می‌کند، بنیاد کمک-های خیریه (Charitable Aid Foundation) است که یک بنیاد خیریه ثبت شده در انگلیس است و در کشورهای امریکا، استرالیا، روسیه، هندوستان، بلغارستان، افریقای جنوبی، برزیل و سنگاپور دارای شعبه بوده و هر سال گزارشی تحت عنوان شاخص جهانی خیرات (World Giving Index) WGI منتشر می‌کند. شاخص ۲۰۱۱ این مؤسسه بر اساس اطلاعاتی است که مؤسسه آماری گالوپ از مصاحبه با ۱۵۰۰۰۰ نفر در ۱۵۳ کشور دنیا بدست آورده است.

جدول (۲)- شاخص WGI برای کشورهای با بهترین و بدترین عملکرد در سال ۲۰۱۱

WGI 2010		WGI 2011 و مؤلفه‌های آن					کشور
نمره	رتبه	کمک به ناآشنا %	صرف وقت %	کمک نقدی %	نمره WGI2011	رتبه WGI2011	
۵۵	۵	۷۳	۴۳	۶۵	۶۰	۱	امریکا
۵۶	۳	۶۵	۳۸	۷۵	۵۹	۲	ایرلند
۵۷	۱	۶۸	۳۶	۷۱	۵۸	۳	استرالیا
۲۸	۸۶	۳۸	۱۲	۳۵	۲۸	۱۱۱	ایران
۱۴	۱۴۷	۲۸	۳	۷	۱۳	۱۵۱	یونان
۱۲	۱۵۲	۲۱	۷	۹	۱۲	۱۵۲	بروندی
۱۲	۱۵۲	۱۸	۱۱	۶	۱۲	۱۵۳	ماداگاسکار

Source: World Giving Index 2011, A Global View of Giving Trends

این شاخص از میانگین ساده پاسخ به این سؤال که «در ماه گذشته کدامیک از سه فعالیت ذیل را داشته اید» بدست آمده است:

۱. اهداء کمک نقدی به یک خیریه؛

۲. صرف وقت داوطلبانه و بدون توقع مزد برای یک سازمان؛

۳. کمک به یک فرد ناآشنا که نیاز به کمک داشته است.

بر اساس پاسخ های بدست آمده شاخص WGI و اطلاعات مربوط به هر یک از مؤلفه های آن در جداول مختلفی آورده شده است که نمونه ای از آن برای کشورهای با بهترین و بدترین عملکرد و کشور ایران در جدول شماره ۲ ملاحظه می شود.

۲-۲- انواع مؤسسات خیریه و ویژگی های آنها

مؤسسه خیریه، بنگاه و یا انجمن غیرانتفاعی عام المنفعه و غیرسیاسی است که از سوی افراد حقیقی یا حقوقی تأسیس شده و در زمینه ارائه خدمات اجتماعی به افراد، خانواده های نیازمند، زنان سرپرست خانوار، کودکان بی سرپرست و بد سرپرست، آسیب دیدگان اجتماعی و ... فعالیت می کند.

این مؤسسات از نظر نوع خدمت به ۴ دسته ذیل تقسیم می شوند:

۱- مؤسسات و بنیادهای فرهنگی که صرفاً به فعالیت های عام المنفعه فرهنگی و هنری می پردازند؛
۲- مؤسسات خیریه حمایتی مالی که صرفاً در زمینه کمک های اقتصادی و مالی به نیازمندان فعالیت می کنند؛

۳- مؤسسات خیریه حمایتی اقتصادی- اجتماعی که علاوه بر تأمین نیازهای اقتصادی به توانمندسازی نیز توجه داشته و با ارائه آموزش های مناسب، مهارت آموزی، کاربایی و انواع خدمات مشاوره ای فنی و حقوقی فعالیت می کنند؛

۴- مجتمع های خیریه که تمامی انواع خدمات خیریه برای بخش های مختلف را ارائه می کنند.
مرکز پژوهش های مجلس، مؤسسات خیریه خصوصی کشور را در ۴ گروه ذیل طبقه بندی نموده است (مرکز پژوهش های مجلس (۱۳۸۶) ص ۳):

۱- مؤسسات خیریه موضوع بند ۱۳ ماده ۲۶ قانون تنظیم بخشی از مقررات دولت که بر مبنای اهداف سازمان بهزیستی کشور فعالیت می کنند؛

۲- مؤسسات خیریه بهزیستی و درمانی موضوع ماده ۱۰ قانون تشکیل وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی مصوب ۱۳۶۴ و تبصره ۲ ماده ۱ قانون مربوط به مقررات امور پزشکی و دارویی و مواد خوراکی و آشامیدنی مصوب ۱۳۳۴؛

۳- مؤسسات خیریه موضوع آئین‌نامه اجرائی تأسیس و فعالیت سازمانهای غیردولتی مصوب ۱۳۸۴ هیئت وزیران؛

۴- صندوق‌های قرض‌الحسنه واقعی موضوع مصوبه ۱۳۸۳/۴/۲۷ شورای پول و اعتبار.

یک سازمان خیریه خصوصی دارای ویژگی‌های ذیل است:

۱- خصوصی بودن و به عبارتی غیردولتی بودن (NGO): به این معنی که دستگاههای دولتی در تأسیس و اداره آن دخالتی ندارند و یا عبارت دیگر جزء زیرمجموعه‌های دولت بحساب نیامده و هیچ نوع وابستگی اعتباری، مالی، سازمانی به دولت ندارد. البته این سازمانها می‌توانند از کمک‌های مستقیم و غیرمستقیم دولت بهره‌مند شوند.

۲- استقلال: سازمانهای خیریه باید بتوانند مستقلاً و در یک زمینه خاص مربوط به امور عام‌المنفعه و خیرخواهانه به فعالیت پرداخته و در اداره امور داخلی خود از استقلال برخوردار باشند.

۳- شفافیت عملکرد مالی: وضعیت مالی یک سازمان خیریه شامل درآمدها و هزینه‌های آنست که باید روشن، شفاف و برای سایر اعضاء قابل دسترس باشد.

۴- غیرانتفاعی بودن: سازمان خیریه از نظر مالی خودگردان است و سود حاصل از فعالیتهای اقتصادی و درآمدزا به مؤسسان و اداره‌کنندگان آنها تعلق نمی‌گیرد بلکه در راستای اهداف و مأموریت‌های سازمان هزینه می‌شود، به عبارت دیگر کار در این سازمانها داوطلبانه است، این سازمانها می‌توانند از طریق حق عضویت اعضاء کمک‌های دولتی، افراد خیر، سازمانهای بین‌المللی رسمی، ارائه خدمات و... اقدام به تأمین منابع مالی خود کنند. این کمکها نباید به گونه ای باشد که سازمانها را به منابع کمک‌کننده وابسته کند و آنها را از اهداف و تعهدات اجتماعی‌شان دور سازد.

۵- داوطلبانه بودن: این سازمانها از سوی اعضای داوطلب تأسیس می‌شوند؛ تأسیس و اداره این سازمانها و مشارکت در فعالیتهای آنان بر اساس اصل آزادی و اراده اشخاص است. اعضای هیأت مدیره از سوی داوطلبان انتخاب می‌شوند و فعالیتهای آنها به صورت داوطلبانه است.

۶- غیرسیاسی بودن: سازمانهای خیریه به احزاب و تشکلهای سیاسی وابسته نبوده و نباید به فعالیتهای سیاسی اقدام کنند.

هدف مؤسسات خیریه، خیرات، مبرات، جذب نذورات و عمل به نیت صاحبان نذر در خصوص فعالیت‌های خیریه است. مؤسسات خیریه در کشورهای غربی به عنوان «نهاد مالی» در تجهیز سرمایه برای حل مشکلات اجتماعی، نیز فعالیت دارند؛ در حالی که باوجود پشتوانه فرهنگی عمیق و انگیزه‌های قوی دینی، کشور ما نتوانسته است از ظرفیت‌ها و قابلیت‌های بالای این سیره نیکو به شکل کارآمد بهره مند شود.

۲-۳- حمایت‌های مالیاتی و نقش آن‌ها در امور خیریه

در حالی که افراد مختلف تحت تأثیر عوامل و انگیزه‌های متفاوت به کار خیر اقدام می‌کنند، این عوامل می‌تواند برای هر شخص حقیقی و یا حقوقی کمک‌کننده متفاوت باشد. این قبیل مشوق‌های مالیاتی برای کمک‌کنندگان، معمولاً به یکی از دو صورت اعتبار مالیاتی^۱ و یا تخفیف مالیاتی^۲ (و یا هر دو) وجود دارد که به منظور ترویج امور خیریه^۳ از آنها استفاده می‌شود. برای مؤسسات خیریه معافیت‌های خاصی نیز در نظر گرفته می‌شود.

الف- اعتبار مالیاتی

یکی از راههایی که انگیزه کمک به خیریه‌ها را تقویت می‌کند استفاده از اعتبار مالیاتی است. اعتبار مالیاتی معمولاً به این‌گونه است که درصدی از کمک‌های مؤدیان مالیاتی به خیریه‌ها از مالیات آنان می‌کاهد، به عنوان مثال و به فرض آنکه درآمد مشمول مالیات دهنده ای برابر با ۳۵۰۰۰ تومان و نرخ مالیات یک درصد باشد، در نتیجه بدهی مالیاتی فرد مزبور ۳۵۰ تومان خواهد شد. اگر قوانین مالیاتی ۵۰ درصد اعتبار مالیاتی برای کمک به سازمانهای غیرانتفاعی واجد شرایط، تعیین کرده باشد و فرد مزبور ۵۰۰ تومان کمک به یک نهاد خیریه داشته باشد، از یک اعتبار مالیاتی خیریه معادل ۲۵۰ تومان بهره‌مند خواهد شد. این مبلغ از بدهی مالیاتی ۳۵۰ تومانی مؤدی فوق کسر شده و بدهی مالیاتی فرد مزبور تنها معادل ۱۰۰ تومان خواهد بود.

1 - Tax Credit

2 - Tax Deduction

3 - Charitable Donations

ب- تخفیف مالیاتی

راه حل دیگری که برای ایجاد انگیزه جهت کمک به مؤسسات خیریه در دنیای امروز معمول و متداول است، استفاده از تخفیف مالیاتی برای این منظور است. در این حالت عموماً میزان کمک از درآمد مشمول مالیات مؤدی کسر شده و به این ترتیب مالیات کمتری خواهد پرداخت.

تخفیف مالیاتی، درآمد مشمول مالیات قبل از محاسبه مالیات را کاهش می‌دهد. به عنوان مثال، فرض کنیم درآمد مشمول مالیات مالیات دهنده ای قبل از تخفیف برابر ۳۵۰۰۰ تومان است. علاوه بر این مالیات‌دهنده مورد نظر معادل ۵۰۰ تومان به یک مؤسسه خیریه مشمول، کمک نموده باشد، این مبلغ از ۳۵۰۰۰ تومان درآمد مشمول مالیات کسر و از باقیمانده یعنی از ۳۴۵۰۰ تومان مالیات اخذ خواهد شد. اگر این مالیات‌دهنده مشمول نرخ مالیات ۲۰ درصد باشد، بدهی مالیاتی او معادل ۶۹۰۰ = (۳۴۵۰۰ * ۲۰٪) تومان خواهد شد. اگر مالیات‌دهنده مذکور این کمک مالی را نداشت، بدهی مالیاتی او معادل ۷۰۰۰ (۳۵۰۰۰ * ۲۰ درصد) خواهد شد. با اهدای ۵۰۰ تومان، مالیات‌دهنده مذکور یک صرفه‌جویی مالیاتی معادل ۱۰۰ تومان (تفاوت بین ۶۹۰۰ و ۷۰۰۰) را خواهد داشت.

ج- معافیت مالیاتی برای مؤسسه خیریه

یکی دیگر از راههای تشویق مؤسسات و بنگاههای خیریه آنست که درآمد حاصل از فعالیتهای اقتصادی و غیر اقتصادی مؤسسه خیریه به صورت کلی و یا جزئی از پرداخت مالیات بر درآمد معاف می‌شود. در برخی از کشورها این معافیت مدت‌دار و معمولاً برای مؤسسات خیریه تازه تأسیس برقرار می‌شود.

۲-۴- حمایت‌های مالیاتی برای کمک‌های خیریه در کشورهای غربی

در کشورهای غربی بخش عمده کمک‌ها از طریق مؤسسات خیریه ثبت شده و دارای مجوز انجام می‌گیرد. مثلاً در انگلیس در سال ۲۰۱۱ بیش از ۱۶۰۰۰۰ بنگاه خیریه ثبت شده با درآمدی بیش از ۵۲ میلیارد لیره به انجام فعالیت‌های خیریه مشغول بوده اند. مثلاً در انگلیس در سال ۲۰۱۱ بیش از ۱۶۰۰۰۰ بنگاه خیریه ثبت شده با درآمدی بیش از ۵۲ میلیارد لیره به انجام فعالیت‌های خیریه مشغول بوده اند (www.charity-commission.gov.uk). در کانادا تعداد ۱۶۱۷۲۷ بنگاه خیریه ثبت شده وجود داشته است. نکته مهم در خصوص بنگاههای خیریه کشورهای غربی فعالیت شفاف، کنترل

شده و گزارش مستمر فعالیتهای برای عموم است، مثلاً CRA^۱ که یک نهاد دولتی است اطلاعات به روز، در خصوص بنگاههای خیریه ثبت شده ای که می توانند رسید مورد قبول ادارات مالیاتی صادر نمایند را در سایت خود برای استفاده عموم منتشر می کند. این اطلاعات در خصوص وضعیت مالی این خیریه ها مشتمل بر دارائی ها، بدهی ها، صورتحساب های درآمد، هزینه و ترازنامه و نحوه ارتباط با آنها می باشد (www.cra.ore.ge.ca).

بر اساس قوانین کانادا برای مبالغ بیش از ۲۰۰ دلار، اهداء کننده می تواند تا ۵ سال از معافیت مالیاتی خود استفاده نماید. در این قبیل موارد رسیده های مالیاتی اعضاء یک خانواده برای دیگر اعضاء خانواده نیز دارای اعتبار است. در کشورهای غربی یک سازمان غیرانتفاعی می تواند سودآور هم باشد ولی این سود نمی تواند بین اعضاء توزیع شود بلکه باید به منظور نیل به اهداف سازمان مصرف شود.

۲-۵- حمایت های مالیاتی برای کمک به امور خیریه در اسلام و کشورهای اسلامی

نظر به اینکه از یک طرف مالیات های اسلامی عموماً ماهیت حمایتی دارند و از طرف دیگر اصل تکافل همگانی نیز حمایت از نیازمندان را به سطح عموم جامعه گسترش می دهد، تقریباً تمام پرداخت های مالی اسلام اعم از خمس، زکات، موقوفات، صدقات و انفاقات مصارف خیریه ای دارند و از این جهت حمایت های مالیاتی اسلام برای کمک به امور خیریه تنها به نوعی تخفیف، اعتبار و یا حداکثر معافیت مالیاتی محدود نمی شود. با دقت در مصارف پرداخت های اسلامی بویژه زکات، جنبه حمایتی آنها به وضوح محسوس است. بویژه اصطلاح « فی سبیل الله » در آیه زکات (آیه ۶۰ سوره توبه) که بر اساس فقه شیعه به هر عمل خیری قابل اطلاق است.^۲ مضافاً آنکه چون مالیات های اسلامی جنبه عبادی دارند و باید به قصد قربت انجام گیرند از این جهت نیز حمایت از امور خیریه کاملاً محسوس و ملموس است.

البته زکات در همه کشورهای اسلامی جنبه قانونی و الزامی دولتی ندارد و تنها در ۵ کشور اسلامی چون پاکستان، عربستان، سودان، یمن و مالزی، حالت قانونی و اجباری به خود گرفته است، در حالی که در بقیه کشورهای اسلامی زکات جنبه دولتی نداشته و مستقیماً از طرف افراد در امور خیریه تعیین شده به مصرف می رسد. در اکثر قریب به اتفاق کشورهای اسلامی علاوه بر مالیات های ثابت خمس و

1 - Canadian Review Agency

۲- برای توضیح بیشتر در این خصوص می توان به مقالات تخصصی در این رابطه از جمله مقاله گیلک حکیم آبادی (۱۳۸۷) مراجعه نمود.

زکات برای اداره امور جامعه از مالیاتهای متعارف نیز استفاده می‌شود که در خصوص این قبیل مالیاتها از همان شیوه‌های مرسوم برای ترویج امور خیریه استفاده می‌شود.

۲-۶- حمایت‌های مالیاتی در خصوص کمک به امور خیریه بر اساس قوانین ایران

بر اساس بند (ط) از ماده ۱۲۹ قانون مالیاتهای مستقیم کمک‌ها و هدایای دریافتی نقدی و غیرنقدی مؤسسات خیریه و عام‌المنفعه که به ثبت رسیده اند مشروط بر آنکه به موجب اساسنامه آن‌ها صرف امور مذکور در بند (ح) این ماده شود و سازمان امور مالیاتی کشور بر درآمد و هزینه آن‌ها نظارت کند از پرداخت مالیات معاف است.

در بند (ح) مذکور در فوق نیز آمده است که آن قسمت از درآمد موقوفات که طبق موازین شرعی به مصرف اموری از قبیل تبلیغات اسلامی، تحقیقات فرهنگی، علمی، دینی، فنی، اختراعات و اکتشافات، تعلیم و تربیت، بهداشت و درمان، بناء و تعمیر و نگهداری مساجد و مصالها و حوزه‌های علمیه و مدارس علوم اسلامی و مدارس و دانشگاههای دولتی، مراسم تعزیه و اطعام، تعمیر آثار باستانی، امور عمرانی و آبادانی، هزینه یا وام تحصیلی دانش آموزان و دانشجویان، کمک به مستضعفان و آسیب دیدگان حوادث ناشی از سیل، زلزله، آتش‌سوزی، جنگ و حوادث غیرمترقبه دیگر برسد مشروط بر اینکه درآمدها و هزینه‌های مزبور به تأیید سازمان اوقاف و امور خیریه رسیده باشد از پرداخت مالیات معاف است.

علاوه بر مورد فوق بر اساس ماده ۳۷ قانون امور گمرکی مصوب ۱۳۵۰ علاوه بر فعالیت‌های مذکور در جدول تعرفه پیوست این قانون و معافیت‌های دیگری که به موجب قوانین خاص یا بر طبق قراردادهای مصوب مجلس برقرار شده در مواد (بند ۹ و ۱۰) زیر نیز کالاهای وارده از پرداخت حقوق گمرکی و سود بازرگانی و عوارض معاف است ولی هزینه گمرکی باید پرداخت شود.

بند ۹- هدایائی که از طرف دولت‌ها، اشخاص و مؤسسات خارجی به دولت، شهرداریها، دانشگاهها و مؤسسات آموزش عالی و مراکز تحقیقاتی، مؤسسات خیریه و عام‌المنفعه، حوزه‌های علمیه، بقاع متبرکه، نهادهای انقلابی و سازمانهای رهایی بخش داده می‌شود به شرط غیرتجاری بودن اعم از کلی یا جزئی؛

بند ۱۰- دارو و لوازم طبی مورد احتیاج درمانی و بهداشتی، مؤسسات خیریه و عام‌المنفعه با گواهی وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی. ضمناً در تبصره ای گفته شده است که مؤسسات خیریه و

عام‌المنفعه مشمول بندهای ۹ و ۱۰ به پیشنهاد وزیر امور اقتصاد و دارائی و تصویب هیئت وزیران تعیین و اعلام خواهد شد.

لازم به ذکر است که بر اساس تبصره ۱ ماده ۲۲ لایحه اجرای سیاست های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی و واگذاری فعالیتها و بنگاههای دولتی به بخش غیردولتی، دولت مجاز است حقوق انحصاری و امتیازات ویژه از جمله معافیت های مالیاتی و حقوق و عوارض گمرکی که به موجب قانون، آئین نامه و یا دستورالعمل و یا هر وسیله دیگر در اختیار مؤسسات، سازمانها، شرکتهای دولتی، نهادهای عمومی غیردولتی، شهرداریها، مؤسسات خیریه و یا هر گروه خاصی قرار گرفته است را لغو نماید.

۲-۷- حمایت های مالیاتی و بیمه های تکافلی

بیمه تکافلی نوعی از بیمه است که اخیراً در کشورهای اسلامی رواج یافته و حمایت های مالیاتی می تواند به ایجاد رشد و تقویت این نهاد اسلامی کمک نماید.

بحث تکافل عام و یا همکاری عمومی در اقتصاد اسلامی هم از منظر تئوری و هم از منظر تجربی سابقه بسیار طولانی دارد. مرحوم شهید محمد باقر صدر ساختمان عمومی اقتصاد اسلامی را متشکل از سه رکن عدالت اجتماعی؛ آزادی در کادر محدود؛ و مالکیت مختلط می داند که عدالت اجتماعی مورد نظر اسلام را بر مبنای تکافل عام توجیه و تبیین می کند.

در واقع بیمه تکافلی نوعی قرارداد و یا پیمانی است که بر اساس آن عده ای متعهد می شوند در صورت بروز مشکل مالی برای هر یک از اعضاء به یاری او شتافته و مشکل مالی او را برطرف نمایند. در واقع حق بیمه در بیمه تکافلی یک پرداخت بر مبنای تبرع (برای رضای خدا و بدون انتظار پاداش) در نظر گرفته می شود.

کمک های خیریه معمولاً به دو صورت انجام می شود. گاه ممکن است توسط افراد به صورت خصوصی و غیرمنسجم انجام گیرد و گاه با تشکیل یک مؤسسه خیریه به صورت قانونمند و هدفمند از این کمک ها استفاده شود.

حمایت های مالیاتی نیز در دو حالت قابل اعمال است. در حالت غیرمنسجم برای اشخاص حقیقی و حقوقی کمک کننده تخفیفات، اعتبارات و یا معافیت های مالیاتی در نظر گرفته می شود. در حالتی که مؤسسات و بنیادهای خیریه رسمی ثبت شده وجود دارد معافیت ها برای مؤدیان حقیقی و حقوقی مالیاتی که می خواهند از امتیاز مالیاتی برخوردار شوند منوط به داشتن رسید از چنین مؤسسات خیریه رسمی است. نظر به اینکه وجود چنین مؤسساتی کنترل و نظارت دولت بر کمک های خیریه را تسهیل

می‌کند برای این قبیل مؤسسات نیز امتیازات و معافیت‌هایی در نظر گرفته می‌شود. در قسمت بعدی مبانی نظری اقتصاد بیمه و اقتصاد حمایت‌های مالیاتی مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد.

۳- مبانی نظری اقتصاد بیمه و اقتصاد حمایت‌های مالیاتی

یکی از فروض اساسی بازار رقابت کامل این است که عرضه کننده و تقاضا کننده از قیمت بازار و خصوصیات کالاهای مورد مبادله و شرایط بازار اطلاع کامل دارند.

آکرلوف (۱۹۷۰)^۱ شرایطی را مورد بررسی قرار می‌دهد که به علت انتخاب نادرست بازار شکل نمی‌گیرد. عنوان مقاله اصلی وی «بازار لیمو: کیفیت، عدم اطمینان و مکانیسم بازار» است. در این مقاله منظور از بازار لیمو، بازار خودروهای دست دومی است که همواره اطلاعات خریدار و فروشنده یکسان نیست و یا به عبارت دیگر عدم تقارن اطلاعات وجود دارد؛ به این ترتیب که فروشنده خودرو دست دوم بهتر از خریدار می‌داند که عیوب خودرو در معرض فروش چیست در حالی که خریدار به آسانی نمی‌تواند به این اطلاعات دست یابد و برای این منظور باید هزینه کند، مثلاً خودرو را به مکانیک ماهر و قابل اعتمادی نشان دهد تا احتمالاً از نقائص آن اطلاع یابد.

بعد از مقاله آکرلوف انتخاب نامساعد همواره به عنوان یکی از علل اساسی شکست بازار شناخته شد و بازار فروش کالاهای دست دوم بخاطر آنکه برخی از طرف‌های معامله دسترسی به اطلاعات بهتر و بیشتری دارد دچار ناکارآمدی است (لوین، ۲۰۰۱).^۲

آکرلوف در مقاله خود به این مطلب اشاره دارد که عدم تقارن اطلاعات ممکن است موجب انتخاب نامناسب در بازار شود، مثلاً بعلت اطلاعات ناقص، وام‌دهندگان به کسانی وام بدهند که برنامه روشنی برای پرداخت اقساط وام خود نداشته باشند و یا فروشندگان با تبلیغات نادرست، اتوموبیل‌های بی‌کیفیت خود را به خریدان بی‌اطلاع و یا کم‌اطلاع فروخته و موجب ضرر و زیان آنها شوند.

آکرلوف اولین تحلیل رسمی از بازارهایی را که با اطلاعات نامتقارن و انتخاب نامساعد مواجه هستند معرفی نموده و با یک تحلیل علمی نشان می‌دهد که مشکل اطلاعاتی ممکن است موجب توقف کامل بازار گشته و یا بصورت انقباضی بازار را به انتخاب نامناسب محصولات با کیفیت اندک سوق دهد.

1- Akerlof, G. (1970)

2- Levin, J (2001)

اسپنس (۱۹۷۳)^۱ در مقاله ای با عنوان علامت‌دهی بازار کار به این نکته اشاره دارد که علامت‌دهی به نتیجه مثبت نمی‌رسد مگر آنکه هزینه‌ها بصورت مشخص میان فرستندگان علامت مثلاً متقاضیان شغل متفاوت باشد.

بر اساس استیگلitz (۱۹۸۹) و (۲۰۰۲)^۲ طرفی که اطلاعات کمتری دارد می‌تواند با غربالگری اطلاعات، وضعیت خود را بهبود بخشد. به عبارت دیگر شرکتهای بیمه می‌توانند با ارائه بیمه‌نامه‌های متفاوت که در آنها حق بیمه به تناسب کسورات خسارت بیمه کاهش می‌یابد، مشتریان خود را از نظر خطرپذیری به چند دسته تقسیم کند. استیگلitz راههایی را برای برخورد با معضل اطلاعات برای شرکتهای بیمه بویژه در رابطه با اطلاع از میزان ریسک‌پذیری مشتریان پیشنهاد می‌دهد.

این بحث با عنوان نظریه اطلاعات نامتقارن^۳ بخشی از مباحثی است که امروزه تحت عنوان اقتصاد اطلاعات^۴ نیز از آن یاد می‌شود. نکته اصلی اقتصاد اطلاعات آنست که در بازارهایی همچون بازار اعتبارات، بازار بیمه، و یا بین مالیات‌دهنده (مؤدی) و مالیات‌گیرنده (دولت)، اطلاعات بصورت نامتقارن و یا به عبارتی دیگر غیریک‌نواخت و ناهم‌هنگ توزیع می‌شود و کسب اطلاعات هم، به آسانی و با هزینه اندک عموماً قابل حصول نیست بنابراین یک طرف می‌تواند به زیان طرف دیگر سود ببرد و از کارایی بازار بکاهد.

عدم تقارن و تناسب اطلاعات (Moral Hazard) یا آنچه در زبان فارسی به مخاطره اخلاقی و یا کژ منشی معروف شده جلوه دیگری از همین بحث است. ارو (۱۹۶۳)^۵ به تأثیر معاهدات، قراردادهای و توافقات طرفین یک معامله یا توافق‌نامه بر طرف غالب و نسبتاً مطلع اشاره نموده و این امر را موجب پیدایش اصول و آداب حاکم بر روابط کارگر و کارفرما^۶ می‌داند. رابطه و حالتی که یک طرف معامله (بیمه‌گر) وارد قراردادی با طرف دیگر (بیمه‌گذار) می‌شود که در آن بیمه‌گر قادر به مشاهده و نظارت بر اعمال بیمه‌گذار نیست. اصطلاح آسیب اخلاقی یا مخاطره اخلاقی را از آن جهت به کار می‌برند که چون اعمال و تصمیمات بیمه‌گذار بر اساس منافع

1 - Spence, M. (1973)

2 - Stiglitz, J. (2002) 92, No. 3

3 - Assymetric Information

4 - Economics of Information

5 - Arow K. (1963)

6 - Principal-Agent

خصوصی او استوار و با منافع بیمه‌گر سازگار نیست، احتمال اتخاذ تصمیماتی که از نظر اخلاقی مناسب نیست وجود دارد.

این مشکلات در رابطه با حمایت‌های مالیاتی از کمک‌های خیریه نیز صادق است؛ قانون مالیات، حمایت‌هایی به صورت تخفیف و یا اعتبار برای این قبیل کمک‌ها در نظر می‌گیرد، ولی همواره این احتمال هست که ارقام مذکور واقعاً در موارد خیر پیش‌بینی شده به مصرف نرسد. به هر حال مخاطرات اخلاقی و انتخاب‌های نادرست از علل عمده گریز از پرداخت مالیات اند، ولی بنظر می‌رسد که از منظر تئوری و در مقایسه بین بیمه متعارف و بیمه اسلامی، اشکالات بر شمرده شده برای بیمه‌های متعارف، در خصوص بیمه‌های تکافلی مصداق نداشته باشد. برای توضیح این مطلب لازم است که ابتدا بیمه‌های تکافلی و نحوه کار آن مورد مطالعه و بررسی قرار گیرد.

۴- بیمه‌های تکافلی و سابقه آن در کشورهای اسلامی

۴-۱- مفهوم تکافل

تکافل کلمه‌ای است که از فعل عربی «کفل» گرفته شده و مبتنی بر اصل اسلامی تعاون و به معنی «کمک متقابل و میان گروهی» است.

تکافل اجتماعی، پیمان و عهد ضمنی میان همه افراد یک جامعه و یا گروهی از آنها است که به موجب آن افراد عضو ملزم به مشارکت در خدمت به منافع مادی و معنوی مشترک می‌شوند. این همکاری و تکافل می‌تواند در بخش‌های مختلف به صورت تکافل سیاسی، تکافل اقتصادی، تکافل دفاعی، تکافل علمی، تکافل اخلاقی، تکافل عبادی و ... بروز و ظهور نماید (حاج حسینی ۱۳۸۸).

مثلاً آیسسکو در یکی از گزارش‌های خود تکافل فرهنگی را این گونه معرفی می‌کند: «تکافل و همکاری فرهنگی در کل به این معناست که هر فرد توانمندی، سهم خود از مسئولیت در پشتیبانی از کار فرهنگی اسلامی در کشورهای مسلمان دیگر را بر دوش گیرد، شخص ثروتمند با پول خود مشارکت کند، فردی که توانایی ذهنی و علمی دارد با علمش یاری رساند و کسی که مهارتی دارد با مهارتش مشارکت کند و به این صورت همه و همه در حمایت از بنیادهای فرهنگ اسلامی در برابر خطراتی که با آن دست به گریبان است، همت گمارند و به تنوع و گوناگونی آن احترام بگذارند و فعالیت‌هایش را تقویت کنند» (کمیسون ملی آیسسکو ۱۳۸۶).

بکارگیری این واژه برای بیمه از آن جهت است که عده ای از افراد که هر یک به تنهایی در معرض ضرر و زیان غیرقابل پیش بینی هستند بصورت مشترک تعهد می کنند که هرگاه خسارتی برای هریک از اعضاء گروه اتفاق افتاد آن خسارت در بین کلیه گروه تقسیم گردد. این نوع بیمه با بیمه های مرسوم (بیمه های بازرگانی رایج) از نظر جبران زیانهای مالی مشابهت زیادی دارد. در واقع بیمه تکافلی رایج امروز نیز یک تعاون نظام یافته است، در این کار تعاونی، وظیفه بیمه گر آنست که ریسک ها را طبقه بندی نموده، صاحبان ریسک های یکنواخت را دور هم جمع و یک صندوق تعاون تشکیل دهد، از همه حق عضویت و یا به عبارتی حق بیمه دریافت کند و اگر برای یکی از اعضاء حادثه ناخوشایندی پیش آمد، آن را پوشش دهد. از این منظر، کار اصلی بیمه گر پرداخت خسارت نیست. بلکه بیمه گر به جای پرداخت خسارت، فروشنده تأمین است؛ یعنی به همه کسانی که در صندوق تعاون بیمه عضو شده اند، تأمین می فروشد تا آنها با آسودگی خیال به کسب و کار روزمره شان برسند. در این شیوه، پرداخت کنندگان حق بیمه نیز در انتظار خسارت نیستند، بلکه از مشارکت در یک کار جمعی تعاونی و پرداخت حق عضویت برای این اقدام خدایسندانه خوشحالند. در هر حال اگر برای عضویت توافق ناخوشایندی بوقوع پیوست، صندوق بیمه، خسارت آن شخص را جبران خواهد کرد.

چودری (۱۹۹۵) واژه تکافل را به معنای نوعی صندوق اجتماعی و اشتراکی می داند که مسئولیت انفرادی را کاهش می دهد و آن چه را که ممکن است برای افراد کمرشکن باشد، حد اقل می کند. «به عبارت دیگر ساده ترین و عمومی ترین مفهوم بیمه، دور هم جمع کردن گروهی از افراد است که هریک به تنهایی در معرض زیان و ضرر قرار دارند و بروز حادثه نیز غیرقابل پیش بینی است. وقتی خسارتی برای هریک از افراد اتفاق بیفتد، آن خسارت در کل گروه توزیع خواهد شد. هدف اساسی بیمه تحت پوشش قرار دادن ریسک بالقوه ای است که ممکن است به خسارت مادی منجر شود»^۱.

استفاده از واژه تکافل برای بیمه از آن جهت است که برخی از محققان و فقهای اسلامی بویژه فقهای اهل سنت، بیمه متعارف را بدلیل وجود عناصر غرر (عدم اطمینان و جهل) و میسر (قمار) و ربا، اسلامی ندانسته و خواسته اند با استفاده از این مفهوم کارکردهای بیمه متعارف را با استفاده از نهاد اخلاقی تعاون که همه مکاتب اسلامی با اصول آن موافقت دارند تحقق بخشند (معصوم بالله، ۲۰۰۲).

1- Chaudhry, Mohamed Sadiq (1995)

2 - Masum Billah (2002)

گرچه دلایل مطرح شده در خصوص غیرشرعی بودن بیمه متعارف بویژه اشکالات سه گانه غری بودن، قماری بودن و ربوی بودن بیمه بدلایل متعدد قابل پذیرش نیست ولی به هر حال آن چه می-توان به جرأت ادعا نمود آنست که بیمه بر مبنای تکافل و به شرحی که خواهد آمد مطمئناً از سه ایراد یاد شده مبرا بوده و به عنوان یک نهاد اخلاقی مورد قبول علمای اسلامی اعم از شیعه و سنی می-تواند به عنوان یک الگوی موفق مطرح باشد.

۴-۲- تاریخچه تکافل

در تاریخ اسلام نیز موارد متعددی از تعاون و کمک به نیازمندان و ستمدیدگان و تلاش در جهت رفع مشکلات آنها ملاحظه می‌شود. یکی از مواردی که پیامبر اسلام قبل از رسالت در آن شرکت و بعد از رسالت از آن با شکوه و عظمت یاد کرد پیمان حلف الفضول است.^۱ حلف الفضول - اتحاد و پیمانی بود که امنیت شغلی و احقاق حق مظلوم را در محدوده مکه برای کسانی که وارد آن می‌شدند بر عهده می‌گرفت و جرایمی که موجب بسته شدن پیمان حلف الفضول شد بدین شرح است :

یکی دیگر از موضوعاتی که با بحث بیمه ارتباط پیدا می‌کند بحث «ضمان جریره» است. ضمان جریره نوعی قرارداد است که قبل از اسلام در بین اعراب آن زمان رواج داشته و اسلام نیز آنرا تأیید نموده است. بعدها این موضوع یکی از عناوین فقهی شده است. مطهری (۱۳۶۴) معتقد است که «ضمان جریره خیلی نزدیک به بیمه است. اصولاً می‌توان گفت که ضمان جریره خود نوعی از بیمه است، یک نوع بیمه و قرارداد که اسلام هم آنرا امضاء کرده و آن اینکه دو نفر با یکدیگر عقدی برقرار می‌کنند که اگر احیاناً من از روی اشتباه خسارتی بر کسی وارد کردم، دیه آن را تو بپردازی، حالا یا تماش را یا نصفش را، و اگر تو جنایتی را نه از روی عمد بلکه از روی خطا انجام دادی و باید دیه بپردازی، آن خسارت تو را یا نصف آن را من بپردازم. این دیگر خیلی نزدیک به بیمه می‌شود. اصلاً صد درصد بیمه است. به جهت اینکه این دیگر یک امر قراردادی است. دو نفر با یکدیگر قرارداد می‌بندند در صورتی که یکی از آنها خسارتی بر شخص ثالثی وارد کرد، آن خسارت را دیگری بپردازد

۱- پیامبر اسلام (ص) در مورد حلف الفضول فرمود: «لقد شهدتُ حلفاً فی دار عبدالله بن جدعان لو دُعیتُ الی مثله لا جَبْتُ و مازاده الاسلام الا تشدیداً» (در سرای عبدالله بن جدعان در پیمانی حضور یافتم اگر در اسلام هم به مانند آن دعوت شوم اجابت می‌کنم و اسلام جز استحکام چیزی بر آن نیافزوده است) (ایتی، محمدابراهیم، تاریخ پیامبر اسلام ص ۱۴۱).

یا دیگری در این خسارت شریک بشود، هر جور که قرارداد کنند^۱. بنابراین بحث بیمه در اسلام علیرغم سابقه طولانی آن، با بیمه های امروزی وجوه تشابه و تفاوتی دارد که ورود به آن خارج از موضوع مقاله فعلی است. در این قسمت تنها به ذکر تفاوت های اساسی بیمه متعارف و بیمه تکافلی پرداخته می شود.

۳-۴- تفاوت های بیمه متعارف و بیمه تکافل

۱- در بیمه متعارف شرکت بیمه در قبال دریافت مبلغی بعنوان حق بیمه بر اساس پیش بینی و محاسبه احتمالی مبلغ مورد ادعای بیمه گذار به هنگام مواجهه با خطر و هم چنین در نظر گرفتن مبلغی بعنوان سود برای بیمه گر قرارداد بیمه را منعقد می نماید.

۲- در بیمه تکافل، اساس کمک متقابل و تبرع داوطلبانه است. تکافل شباهت فراوانی به بیمه های تعاونی متعارف دارد که مشارکت کنندگان منابع خود را روی هم گذاشته تا مخاطرات یکدیگر را تضمین کنند.

۳- بیمه متعارف بر اساس سود استوار است و احکام شرعی در آن جایی ندارد در حالی که در بیمه تکافل سازگاری با شرع، اساس کار است به عبارت دیگر بیمه متعارف بر مبنای اهداف سودمدارانه و به حداکثر رساندن سود سهامداران است، در مقابل تکافل بیشتر بر مبنای رفاه و تأمین اجتماعی جامعه استوار است.

۴- در تکافل های امروزی، معمولاً هیئتی برای انطباق فعالیت ها با موازین شرعی وجود دارد در حالی که در بیمه های متعارف وجود چنین هیئتی موضوعیت ندارد.

۵- در بیمه متعارف، هزینه های اداری و کارمزد بیمه گر از محل حق بیمه ها تأمین می شود در حالی که در بیمه های تکافلی الزاماً این گونه نیست.

۶- در بیمه متعارف نوع قراردادهای، قرارداد خرید و فروش است؛ یعنی مشتریان همان بیمه گذاران هستند که به شرکت بیمه حق بیمه می پردازند و در مقابل محافظت در برابر خطرات را خواهند. درحالی که در بیمه تکافل که نوعی توافق مشترک بین شرکت کنندگان است مبلغ ثابتی به صندوق

۱- مطهری، مرتضی (۱۳۶۴) ص ۳۲۳.

مشترک پرداخت می‌شود و عامل تکافل فقط به عنوان مدیر صندوق عمل می‌کند. قراردادهای نیز حالت هبه، مضاربه، وکالت و وقف پیدا می‌کند.

بنظر می‌رسد علاوه بر تفاوت‌های مذکور بین بیمه متعارف و بیمه اسلامی یک تفاوت اساسی بین این دو وجود دارد. در بیمه تکافلی بحث تبرع و تعاون در یک امر نیک و خدایسندانه اساس کار است. در شرایطی که عده‌ای با هدف کسب رضای الهی و به منظور مشارکت و تعاون جمعی قصد انجام امری را دارند، از یک طرف گروه مشارکت کننده بدلیل وجوه اشتراکی که موجب جمع شدن آنها شده از وضعیت یکدیگر اطلاعات بیشتر و کاملتری دارند؛ ثانیاً چون سود و زیان حاصل از این مشارکت تعاونی برای همه است نظارت و کنترل دقیق‌تری نسبت به اعمال شرایط قرار داد انجام خواهند داد؛ و ثالثاً چون هدف اصلی تبرع و کسب رضای خداست تقلب، خلاف و دروغ که موجبات اصلی انتخاب نادرست و مخاطرات اخلاقی است علی‌القاعده نباید صورت گیرد.

۴-۴- الگوهای تکافل

امروزه مشهورترین الگوهای رایج تکافل عبارتند از: الگوی عاملیت بر مبنای وکالت، الگوی عاملیت بر مبنای مضاربه، الگوی مختلط ترکیبی از وکالت و مضاربه و الگوی مبتنی بر وقف که در این قسمت به توضیح مختصر هر یک می‌پردازیم:

الف- الگوی وکالت

در الگوی وکالت شرکت بیمه تنها به عنوان عامل اجرائی بیمه‌گذاران عمل می‌کند. به عبارت دیگر در قبال دریافت دستمزد معینی باید نسبت به سرمایه‌گذاری مناسب وجوه تکافلی و ادره امور تکافل اقدام نماید. عامل اجرائی در سود و زیان حاصل از فعالیت‌های بیمه‌گری مشارکت ندارد و اگر صندوق تکافل دچار کسری شد عامل اجرائی باید یک وام بدون بهره به صورت قرض‌الحسنه تدارک دیده و ضمن برنامه‌ریزی لازم بازپرداخت وام را از محل مازادهای آتی صندوق تأمین نماید.

ب- الگوی مضاربه

بر خلاف الگوی وکالت، در الگوی مضاربه عامل اجرائی یک نسبت از قبل تعیین شده از مازادهای حاصل از صندوق بیمه‌گذاران و سودهای بدست آمده از فعالیت‌های سرمایه‌گذاری را دریافت می‌کند. مانند الگوی وکالت عامل اجرائی باید در صورت بروز کسری از طریق تدارک وام قرض‌الحسنه و بازپرداخت آن از محل درآمدهای آتی اقدام کند.

ج- الگوی مختلط

الگوی مختلط ترکیبی از از الگوهای وکالت و مضاربه است. عامل اجرائی یک سهم تناسبی ثابت از سهم های پرداختی توسط بیمه گذاران بعلاوه سهمی از سود بدست آمده از فعالیت های سرمایه گذاری را دریافت می کند. برخی از تنظیم کنندگان امور مالی و سازمانهای بین المللی همچون سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی الگوی مختلط را توصیه می کنند. زیرا این الگو نقاط قوت الگوهای وکالت و مضاربه را دارد. بکارگیری الگوی مضاربه در فعالیتهای سرمایه گذاری به کاهش مشکلات بین صاحب سرمایه و عامل کمک می کند در حالی که الگوی وکالت به عامل اجازه می دهد که هزینه های اداری بیمه گری را کاهش دهد.

د- الگوی وکالت وقف

در این الگو عامل اجرائی ابتدا یک کمک اولیه به صندوق وقف می کند. بیمه گذاران نیز کمک های بیشتری به صندوق می نمایند تا برای تصفیه خسارات، مورد استفاده قرار گیرد. عامل اجرایی در واقع به عنوان وکیل بیمه گذاران برای انجام امور وقف اقدام می کند و حقوق ثابت دریافت می دارد. بیمه - گذاران بعد از پرداخت خسارات و حق الزحمه عوامل اجرائی، وجوهی را که در صندوق باقی بماند دریافت خواهند کرد.

همانطور که گفته شد، به عامل تکافل که می تواند خود یک شرکت مستقل باشد (مثلاً یک شرکت سهامی)، یک دستمزد ثابت بصورت حق الوکاله و یا دستمزد مبتنی بر عملکرد بصورت مضاربه و یا ترکیبی از هر دو پرداخت می شود. اگر در پرداخت خسارت کسری بوجود آید عامل تکافل نمی تواند آنرا مستقیماً جبران نماید بلکه باید از طریق تدارک یک وام قرض الحسنه و بازپرداخت آن از طریق مازادهای آتی صندوق اقدام نماید. محصولات تکافل را می توانند مؤسسات مالی متعارف نیز با ایجاد باجه های اسلامی عرضه نمایند.

۴-۶- بیمه تکافل در برخی از کشورهای اسلامی

شرکت بیمه اسلامی سودان^۱ اولین شرکت بیمه تکافل است که در سال ۱۹۷۹ در سودان اجازه فعالیت گرفت (کوان، ۲۰۰۷) و تا سال ۲۰۰۷، بیش از ۱۵۰ شرکت بیمه تکافل در این کشور مشغول فعالیت شدند. براساس اطلاعات مذکور حدود ۱/۷ میلیارد دلار حق بیمه تکافل در سال ۲۰۰۷ به ثبت رسیده

1 - Islamic Insurance Company of Sudan

است. گرچه در اندازه دقیق بازار تکافل اختلاف نظر وجود دارد ولی در رشد سریع آن هیچ‌گونه اختلاف نظری وجود ندارد. در سال ۲۰۰۷ حجم حق بیمه تکافل در بازارهای نوظهور تقریباً ۲۶ درصد رشد داشته است (سیگما، ۲۰۰۸: ۲۵). در این قسمت به ارائه تجارب در زمینه بیمه تکافل در چند کشور اسلامی می‌پردازیم:

الف- مالزی

در سال ۲۰۰۷ حق بیمه صادر شده (شامل تکافل) در مالزی حدود ۹/۲ میلیارد دلار امریکا تخمین زده شد (سیگما، ۲۰۰۸: ۲۶) گرچه میزان کل حق بیمه تکافل درصد زیادی از کل بازار را تشکیل نمی‌دهد ولی اندازه کوچک بازار می‌تواند نشانگر این مطلب باشد که تکافل در مراحل اولیه توسعه قرار داشته و قابلیت‌های خوبی برای رشد دارد. همانند بازار بیمه متعارف، عواملان تکافل در مالزی انواع مختلف رشته‌های بیمه را ارائه می‌دهند. تکافل وسایل نقلیه موتوری و تکافل آتش سوزی پرطرفدارترین رشته‌های این بخش بیمه‌ای هستند که با روند مشاهده شده در بازار بیمه مرسوم بسیار مشابهت دارد.

بازار بیمه تکافل در مالزی محدودیتی از نظر انتخاب مدل تکافل ندارد. در ابتدا بازار مالزی بیشتر از مدل مضاربه و در سال ۲۰۰۷ بیشتر از مدل وکالت استفاده می‌کرده است. در مقایسه با سایر کشورهای اسلامی، آگاهی در خصوص محصولات بیمه‌ای در مالزی نسبتاً بالا است. از آنجا که اکثریت مردم مالزی مسلمانند و به این دلیل که میزان مازاد حاصل از صندوق به مشارکت‌کنندگان بر می‌گردد، مبادرت به خرید محصولات تکافلی می‌کنند. در بازار مالزی محصولات تکافلی توانسته اند برخی از افراد غیرمسلمان را نیز جذب کنند (سیگما، ۲۰۰۸: ۲۷).

ب - اندونزی

در اندونزی شرکتهای بیمه می‌توانند به یکی از اشکال سه‌گانه زیر فعالیت نمایند:

- شرکتهای دولتی
- شرکتهای با مسئولیت محدود
- شرکتهای تعاونی

شرکتهای تکافلی سازگار با شریعت عموماً تحت عنوان شرکتهای تعاونی طبقه بندی می شوند. دولت اندونزی در زمینه توسعه تکافل بی طرف باقیمانده و عاملان تکافل باید همانند شرکتهای بیمه مرسوم بر مبنای رژیم سرمایه ای مبتنی بر ریسک فعالیت نمایند.

شرکتهای بیمه متعارف نیز می توانند اقدام به فروش بیمه های تکافلی نمایند، مشروط بر اینکه حسابداری این نوع فعالیت ها از حسابداری بیمه های معمولی جدا شده و حداقل یک عضو هیئت مدیره دارای صلاحیت های لازم برای تضمین سازگاری تصمیمات با شریعت نیز باشد.

اندونزی با داشتن جمعیت بسیار زیاد دارای بازار بیمه وسیعی نیست و مدل های تکافلی بیشتر به صورت مضاربه یا وکالت است، گرچه قانوناً می توانند از مدل های دیگر نیز برای ارائه محصولات خود استفاده نمایند. شرکتهای بیمه عموماً برای کاهش هزینه های عملیاتی خود از مدل های ساده ای که برای مشتری به سادگی قابل فهم باشد استفاده می کنند. در اندونزی بانک تکافل نیز نفوذ نسبتاً زیادی پیدا نموده و در حال گسترش است. کارگزاران و نمایندگان به منظور فراهم کردن خدمات مستقیم و تعاملی با مشتریان محلی و مشتریان شرکتهای دارای اهمیت فراوان هستند. بانک تکافل نیز دارای شبکه جا افتاده ای است که در ارائه محصولات تکافلی نقش دارد.

ج- عربستان

عربستان کشوری است که ظاهراً بر اساس مقررات اسلامی و بر اساس برداشت خاصی که از اسلام وجود دارد اداره می شود. در سال ۱۹۸۵ شورای فقه عربستان، اجازه فروش بیمه تعاونی را داد و بر این اساس و در سال بعد، شرکت ملی بیمه تعاونی ها^۱ تأسیس شد. قانون نظارت بر بیمه های تعاونی در سال ۱۹۹۹ به تصویب رسید و بر اساس ماده ۱ این قانون یک شرکت بیمه تعاونی، برای گرفتن مجوز باید این شرایط را داشته باشد:

- ۱- به صورت شرکت تعاونی تأسیس شده باشد؛
- ۲- مازاد حاصل از عملیات بیمه گری باید بعد از در نظر گرفتن تمام الزامات حقوقی مربوط به ذخایر از سوی عاملان تکافل به سهامداران و اشخاص بیمه گذار انتقال یابد؛
- ۳- حداقل ۲۰ درصد از وجوه بیمه گذاران در اوراق قرضه دولتی و ۲۰ درصد در اوراقی که از طرف بانک های تحت نظارت دولت عربستان منتشر می شوند سرمایه گذاری شوند؛

1 - National Company for Cooperative Insurance= NCCI

۴- شرکت‌های بیمه موجود برای ادامه فعالیت در بازار باید برای دریافت مجوز، در خواست ارائه کنند. بر خلاف برخی از دولت‌های اسلامی دیگر که با قانون‌گذاری استفاده از مدل‌های تکافلی را الزامی کرده اند دولت عربستان صریحاً استفاده از مدل‌های تکافلی را الزامی نمی‌داند (ویلسون، ۲۰۰۷).^۱

شرکت‌های تکافلی در عربستان اکثر رشته‌های بیمه را ارائه می‌دهند و مادام که الزامات قانونی مربوط به فعالیت در چارچوب بیمه تعاونی را رعایت کنند، در اجرای مدل‌های مختلف تکافل آزادی عمل دارند. معمولاً از وکالت برای بیمه‌گری و از مضاربه برای فعالیت سرمایه‌گذاری به خصوص در بیمه زندگی استفاده می‌شود ولی آگاهی مشتریان در خصوص بیمه پایین است و بسیاری از مردم هنوز برخی از انواع بیمه را مخالف مذهب می‌دانند (سیگما، ۲۰۰۸).^۲

د- امارات متحده عربی

قوانین امارات اجازه تأسیس هر دو نوع شرکت بیمه مرسوم و تکافلی را می‌دهد. شرکت‌های بیمه باید مجموعه مقررات خدمات مالی اسلامی^۳ را رعایت کنند. این مجموعه، فرایندها و مکانیسم‌هایی را ارائه می‌دهد که برای انجام فعالیت باید به کار گرفته شوند. از جمله الزاماتی که جهت ارائه محصولات تکافلی در نظر گرفته شده عبارتند از:

- ۱- خصوصیات و مشخصات محصولات و قراردادهای؛
- ۲- تشکیل هیئت نظارت شرعی؛
- ۳- اجرای فرایندها به گونه ای که مطابق شرع باشد؛
- ۴- تطابق و سازگاری با اصول حسابداری و حسابرسی انجمن حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی.

بیمه‌گران اماراتی در حالت متعارف تمایل بیشتری به تمرکز بر رشته بیمه‌های مؤسسات و شرکتها (بیمه‌های تجاری) را دارند. اما شرکت‌های تکافلی بیشتر بر روی رشته‌های بیمه‌ای مربوط به افراد به خصوص تکافل خانواده تمرکز دارند. مدل‌های مورد استفاده بیمه‌های تکافلی در امارات بیشتر متکی بر وکالت و مضاربه است.

1 - Wilson (2007)

2 - Sigma (2008)

3 - Islamic Financial Services Rulebook (IFS)

روش های توزیع در امارات یک نواخت نیست ولی بدلیل رابطه مستقیم شرکتهای بیمه ای با مشتریان خود رایج ترین روش در مورد بیمه مربوط به مؤسسات و شرکتها، فروش مستقیم است. در حال حاضر بانک بیمه نیز در خصوص بیمه های تکافلی از فرصت به خوبی استفاده می کند.

۵- جمع بندی، نتیجه گیری و ارائه پیشنهادات

کمکهای خیریه و حمایت های مالیاتی دو مفهومی هستند که ظاهراً ارتباط چندانی با یکدیگر ندارند ولی در این مقاله تلاش شده است تا با ترکیب این دو مفهوم نوعی حمایت اجتماعی مبتنی بر تعهد افراد و بدون اتکاء به منابع دولتی را پیشنهاد نماید.

در سالهای اخیر که از یک طرف، سیاست های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی برای کوچک کردن بخش دولتی مطرح شده و از طرف دیگر اقتصاددانان نیز به خاطر ناکارایی بخش دولتی، توجه زیادی به عملکرد بنیادها و مؤسسات خیریه در تخفیف مشکلات انسانی معطوف داشته اند، سامان دادن کمک های خیریه و حمایت های اجتماعی مبتنی بر مشارکت مردمی با کمک و نظارت دولت از اهمیت ویژه ای برخوردار است.

این مطالعه ابتدا نگاهی اجمالی به کمک های خیریه در سطح جهانی داشته و شکل و نوع مؤسسات خیریه و ویژگی های آنها را مورد بحث و تحلیل قرار داده است. آنگاه حمایت های مالیاتی به صورت اعتبار، تخفیف و یا معافیت مالیاتی مطرح شده، و حمایت های مالیاتی برای کمک های خیریه را در کشورهای غربی، کشورهای اسلامی و در قوانین جاری کشور مورد بررسی قرار داده است. نتیجه گیری این قسمت آنست که شیوه صحیح حمایت از کمک های خیریه با توجه به تجربه کشورهایی که اقتصاد سامان یافته تری دارند، نشان می دهد که بهترین نوع حمایت مالیاتی از کمک های خیریه زمانی است که این کمک ها از طریق نهادها و بنیادهای سازمان یافته و منسجم انجام گیرد.

نظر به اینکه موضوع مخاطرات اخلاقی و انتخاب های نادرست همواره در بحث حمایت های مالیاتی نیز مطرح اند، بخشی از مقاله به بحث و تحلیل اقتصاد اطلاعات در مقوله کمک های خیریه و حمایت های مالیاتی اختصاص یافته است.

از آنجا که امروزه بیمه های تکافلی توانسته اند بعنوان یک ابزار اقتصادی- اجتماعی پوشش های حمایتی مناسبی را بر مبنای اصول اسلامی در برخی از کشورهای اسلامی بوجود آورده و با فقه شیعه نیز سازگارند، در بخشی از این مقاله مفهوم تکافل، تاریخچه تکافل، تفاوت های بیمه متعارف با بیمه

تکافلی و نحوه کار بیمه‌های تکافلی در برخی از کشورهای اسلامی نسبتاً موفق، مورد بحث و بررسی قرار گرفته است.

از آنجایی که حمایت‌های مالیاتی از کمک‌های خیریه بدون وجود نهادها و بنیادهای خیریه رسمی با چالش‌های فراوانی مواجه اند، پیشنهاد می‌شود که: اولاً نهادهای تکافلی بر مبنای تجارب موفق دست کم برای برخی از بیمه‌های اجتماعی مشخص بوجود آید؛ ثانیاً دولت با برقراری اعتبار مالیاتی و تخفیف مالیاتی برای کمک‌کنندگان به این نهادها و معافیت‌های مناسب برای این قبیل مؤسسات، ایجاد آنها را تشویق و به استمرار فعالیت آنها کمک نماید؛ نهایتاً اینکه سازمان مالیاتی کشور از طرح‌های مطالعاتی در این زمینه بویژه نحوه پیاده‌سازی الگوهای مختلف تکافل و تحلیل فرصت‌ها و چالش‌های اجرائی و فقهی آنها حمایت‌های لازم را بعمل آورد.

فهرست منابع

- ۱- آسوده، سید محمد (۱۳۸۵)، راهکارهای توسعه بیمه های خرد در کشور با تمرکز بر مدل های توزیع و فروش، مجموعه مقالات سیزدهمین همایش بیمه و توسعه.
- ۲- آیتی، محمدابراهیم (۱۳۶۶)، تاریخ پیامبر اسلام، دانشگاه تهران، چاپ چهارم.
- ۳- توحیدی نیا، ابوالقاسم (۱۳۸۷)، تکافل و اهمیت توجه بیشتر به آن در ایران، صنعت بیمه، سال بیست و دوم شماره ۴.
- ۴- جانسون، سوزان و بن روگالی (۱۳۸۳)، تأمین مالی خرد و کاهش فقر، ترجمه پیروز ایزدی، تهران، وزارت جهاد کشاورزی.
- ۵- رشیدی نژاد، حسین (۱۳۸۹)، بررسی و مطالعه ارائه بیمه های خرد با ساختار تکافل در ایران: مطالعه موردی روستاهای شهرستان کرمان، پایان نامه دکترای اقتصاد، دانشکده اقتصاد دانشگاه علامه طباطبائی.
- ۶- سراج زاده، سید محمد (۱۳۸۸)، تحلیل نظری مقیسه ای بیمه متعارف و تکافل پایان نامه کارشناسی ارشد رشته معارف اسلامی و اقتصاد، دانشگاه امام صادق.
- ۷- کریمی، آیت (۱۳۸۰)، کلیات بیمه، پژوهشکده بیمه وابسته به بیمه مرکزی ایران.
- ۸- کوته و دیگران (۱۳۷۹)، تصویری از بانک های تعاونی جهان، ترجمه معاونت آموزش و ترویج، تهران، وزارت تعاون، دفتر تحقیقات و پژوهش.
- ۹- گیلک حکیم آبادی، محمد تقی (۱۳۸۷)، مقایسه وجوه شرعی (زکات و خمس) با مالیات، مجموعه مقالات همایش مبانی فقهی و اقتصادی مالیات های اسلامی، مرکز مطالعات اقتصادی دانشگاه مفید.
- ۱۰- مطهری، مرتضی (۱۳۶۴)، ربا بانک بیمه، انتشارات صدرا، تهران.
- ۱۱- محمدی مهر، محمد حسن (۱۳۸۵)، بررسی تطبیقی نظام بیمه و تأمین اجتماعی با نظام تکافلی اسلام، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته معارف اسلامی و اقتصاد، دانشگاه امام صادق.
- ۱۲- مرکز پژوهش های مجلس (۱۳۸۶)، جایگاه حقوقی مؤسسات خیریه، دفتر مطالعات حقوقی، کد موضوعی ۲۴۰، شماره مسلسل ۸۵۳۸.

- 13- Andreoni, J. (1988), Privately Provided Public-Goods in a Large Economy- the Limits of Altruism. *Journal of Public Economics* 83, 57-73.
- 14- Akerlof, G. (1970), "the market for lemons: quality, uncertainty and the market mechanism", *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 84, pp. 488-500.
- 15- Arrow, K. (1963), *Social Choice and Individual Values*, New Haven, Yale University Press.
- 16- Bergstrom, T.C., Blume L.E., and Varian, H.R. (1986), on the Private Provision of Public Goods, *Journal of Public Economics*, Vol. 29, pp 25-49.
- 17- Charitable Aid Foundation (2011), *World Giving Index 2011*, A Global View of Giving Trends, Charities Aid Foundation.
- 18- Chaudhry, Mohamed Sadiq, *Islamic Insurance (Takaful) Concepts and practices*, *Insurance Journal*, April- May –June 1995.
- 19- El-Gamal, Mahmoud A. (2006), *Islamic Finance, law, economics, and practice*, New York: Cambridge university Press, P 147 , Cited in Swiss Re (2008).
- 20- Giving USA Foundation (2011), *Giving USA 2010*, The Annual Report of philanthropy for the year 2010, the center for Philanthropy at Indiana University.
- 21- Kwon, J.W (2007), *Islamic Principle and Takaful: Re-evaluation*, *Journal of Insurance Regulation*, Vol.26, No 1, pp 53-82.
- 22- Levin, J (2001), " Information and the market for lemons", *Rand Journal of Economics*, Vol. 32, No. 4, pp 657-666
- 23- Masum Billah (2002), *Takaful (Islamic Insurance): An Economic Paradigm*, International Summit on Takaful, Dahka.
- 24- Maxim, Gashiel (2007), *Are the poor too poor to Demand Health Insurance?* *Journal of micro finance*. Vol 13, No 1.

- 25- Shakir, I. (2000) "Revisiting Islamic Financial Products," Directory of Islamic Insurance (Takaful), (Institute of Islamic Banking & Insurance).
- 26- Sigma (2008), "Insurance in the Emerging Markets: Overview and Prospects for Islamic Insurance, Sigma Series, No 5.
- 27- Sigma, "World Insurance in 1998: Deregulation, Overcapacity, and Financial Crisis Curb Premium Growth," Sigma Series, 7 (Swiss Re, 1999).
- 28- Spence M.(1973), Gob Market signaling , Journal of Economics , the MIT pres, Vol. 87, pp 355-374s.
- 29- Stiglitz, J.(2002), Information and the Change in the Paradigm in Economics, The American Economic Review, Vol. 92 No. 3 June 2002.
- 30- UNDP(2000), Human Development Report 2000, (Oxford University Press).
- 31- Warr, P.G(1982), Pareto Optimal Redistribution and Private Charity, Journal of Public Economics, Vol. 19. Pp 131-38.
- 32- Wilson, Mark. (2002), "Michigan Giving and Volunteering Key Findings from a 2002 Survey of Michigan Residents", Council on Michigan Foundations.
- 33- http://www.cmif.org/Documents/MNA_final_mil1.pdf.
- 34- World Bank, World Bank Development Report 2000, (World Bank publications, 2000).
- 35- Yusof, F. M. D., "The Concept & Operation of Takaful," Directory of Islamic Insurance (Takaful), (Institute of Islamic Banking & Insurance).

